

FRITZ LANG ÉS THEA VON HARBOU

Különös pár

VÁRKONYI BENEDEK

KÉTFÉLE LÉLEK, KÜLÖNBÖZŐ VILÁGLÁTÁS – MÉGIS KÖZÖS ÚT. A 20-AS ÉVEK NÉMET FILMJE FÖLÖTT LANG ÉS HARBOU KETTŐS CSILLAGA RAGYOGOTT.

Fritz Lang és Thea von Harbou. Az egyik zsidó fölmenőkkel, a másik a nagy germán szellem és hosi múlt iránti fogékonysággal. Más-képp képzeltek az életet, de volt e két alkotóban mégiscsak valami közös. Kétféle lélek, kétféle világlátás – mégis közös út, legalább is egy ideig. Tizennyolc év együtt, és sok-sok közös alkotás, tele sikerekkel. Csaknem egy évszázad elteltével nehéz kideríteni, hogy mi hozta össze ezt a két, meglehetősen más lelkialkatot, és kivált azt, mi tartotta össze őket szinte másfél évtizedig. Fritz Lang, ez a bécsi születésű, pezsgő szellemű alkotó tele van kreatív energiákkal. Apja jó nevű építész, természetesen hát, hogy ő is az lesz majd. A bécsi századvég életét jól ismerjük már, ezt az egyszerre élénk és kissé dekadens korszakot, a szecesszió lendületét, nagyszerű festőivel, Klimttel vagy Schielével, zeneszerzőivel, Gustav Mahlerral vagy Richard Strauss-szal. A boldog békeévek világa ez, de ma már azt is tudjuk, hogy a nyugalmas boldogság mögött milliószámra éltek szegények, nincstelenek; a korszak másik arca, melyet szívesen elfeledünk. E légkörben az ifjú Langot a mérnökségnél jobban vonzza a művészet; egy évig festészetet tanul, az első világháború előtt Párizsba megy, a Montparnasse körül kóborol, maga is próbálkozik. Német újságoknak küld haza karikatúrákat, de mindez csak szükséges és elkerülhetetlen tévút. Az első világháborúban megsebesül, és a hosszú kórházi időt azzal tölti, hogy Joe May számára – aki akkor az UFÁnak dolgozik – forgatókönyvet ír. Ezzel toppan be a film világába, hogy azután ott kisebb forradalmat csináljon.

Csak hogy ez a forradalmi hevület valószínűleg elkerülte volna, ha nem találkozik össze élete nagy szellemével, azután szerelmével, majd feleségével. Két külön világ, de valamiért mégiscsak vonzották egymást. Thea von Harbou sikeres lektűríró; nem nagy magasságokban jár, de hangjával valamit mégiscsak eltalál: a futurisztikus világot, a köddel bevont jövőt, melyben az emberi természet örök két oldala, a jó és a rossz háborúzik egymással szüntelen. Nem filozofikus emelkedettség, ám kelendő, mert ősi árucikk. Ösztöne súgta neki ezt a világot, ahogyan a német grandiózus múlt világát is, a Nibelungokkal, Krimhildákkal, Siegfriedekkel. Wagneri út – aligha független a zeneszerzőtől. Thea von Harbou és Fritz Lang egymásra találása és mégiscsak közös hangjuk alkotása a *Nibelungok* című kétrészes film.

1920-tól kezdtek együtt dolgozni, s a közös munkából szerelem, majd 1924-ben házasság lett. Harbou-nak előtte azonban el kellett válnia férjétől, Rudolf Klein-Roggétól, ettől a marcona kinézetű és talán ezért is szuggesztív színésztől, aki legtöbbször vérfagyasztó figurákat, félelmetes jellemeket alakított. Legnagyobb szerepét talán a Lang-Harbou páros legnagyobb és legismertebb filmjében, a *Metropolis*-ban játszotta. (A művészlekek művészházasságának is valamegyest gyűjtőhelye a weimari korszak filmvilága; a *Metropolis* főszereplőjének, Freder Fredersennek az alakítója, Gustav Fröhlich néhány éven keresztül Alpár Gittának, a nagy német operaházak fényes szopránjának a férje volt. Mint oly sokan, mint maga Fritz Lang, ő is Amerikában halt meg.)

Fritz Lang és Thea von Harbou csaknem másfél évtizedes együttműködése nagy filmeket hozott; filmtörténetivé lett alkotásokat, melyek az expresszionizmus kreatív és szuggesztív művei. Ma is, szinte egy évszázad elmúltával is csodáljuk korszerűségüket, azt az attitűdöt, amely minduntalan előre mutat. Merész technikák, korábban nem látott társítások; az egész olyan, mint valami vízió, de hát voltaképpen az is. Egy olyan páros látomása, amelyet gazdag képzelettel áldott meg a sors, s amely mert is kísérletezni. Igaz, hogy volt miből; a *Metropolis* az addig készült filmek legdrágábbika volt, az UFA filmvállalat majdnem tönkre is ment tőle. Kellt tehát meggyőző erő is ahhoz, hogy a páros végigvige azt, amit nemcsak eltervezett, hanem pontosan látott is maga előtt. Több elemző is megmutatja, hogy a film nevezetessé lett Új Babel Tornyanak képe, a halál megjelenítése, a fények kitalálása és használata mennyire merész volt. S mindannyian egyetértenek abban, hogy Lang és Harbou mesterien kezelték a látványt, ami később Goebbelst is igen megragadta. Igaz, a filmet 1925-26-ban készítették el, és 1927-ben mutatták be, sokan az eljövendő, akkor még szunnyadó náci monumentalistát látták meg benne. Némely esztéták (például Lotte Eisner, a híres német filmkritikus) Thea von Harbou-t szidták emiatt, ő felelős azért, hogy közös filmjeik grandiózus magasságokba akarnak emelkedni, túlságosan is magasra. Harbou igen erősen vonzódik a dicsőséges árja múlthoz, az UFA pedig megragadta e pillanatot, mert sikert látott benne, megsejtette a németek vonzódását. Mások, mint Siegfried Karcauer is, visszafogottabbak, enyhébb hangot ütnek meg. Karcauer ugyanakkor enyhébb hangja ellenére mégiscsak szigorúbb, sőt valósággal lesújtó. A *Caligariól Hitlerig* című híres könyvében nem Harbou ideológiai rémlátomását bírálja; azt mondja, az árja mítoszteremtés egyszerűen nem más, mint ízlésficam. Persze ma már jól tudjuk, hogy mindez nem csupán ízlés- és stílusbeli kérdés. Míg Fritz Lang 1933-ban fejvesztve menekült az új rendszer elől (mint majd látjuk, kissé lassabban, mint ahogy ő maga e menekülést megörökítette), Thea von Harbou a nácik karjaiba vetette magát, és ott nagyszerűen érezte is magát.

De amikor nagy filmjeik készülnek, a weimari világban járunk; még szárnyal a szellem, a művészet virul, a Weimarban megalapított, majd Dessauba költözött Bauhaus, a minden korok avantgardjának őse ontja az alkotó szellemeket. Frankfurtban pedig neves filozófiai iskola és Társadalomkutató Intézet működik. És ott vannak az expresszionista regények: Hans Fallada, Alfred Döblin alkotásai. A *Metropolist* az esztéták egy csoportja ugyancsak expresszionistának tarja. Lang art deco képeit hozzák föl, a merészebbek pedig azt mondják, a „posztmodernizmus” előfutára. Mások épp fordítva gondolják: a regény írója, Thea von Harbou az igazi előfutár, mert a mű kulturális határokat lép át. A regény igazi siker volt, ám ezt sokan azzal

„Még szárnyal a szellem, a művészet virul”

(Fritz Lang: *Metropolis* – Rudolf Klein-Rogge)

magyarázzák, hogy a giccs szélén jár, a mítoszokat, „ősi forrásokat” egyszerű kereskedelmi sikerré váltja át, és tele van álvallásos pátosszal. Stílusa dagályos és patetikus. Nem véletlenül hívták a német film „giccs-grófnőjének”, megkapta a „Lady Kitschener” gúnynévet. Kracauer alighanem ezt az ösvényt is követve jutott el sokat vitatott következtetéséhez: a weimari film megmutatja azt a pszichológiai működést, amely a németeket a hitlerizmus felé vezette.

Fritz Langot 1933 februárjában, a *Dr. Mabuse végrendeletének* bemutatója után Göbbelshez hívták; Hitlernek annyira tetszett a *Metropolis*, hogy azt mondta: itt az ember, aki megcsinálja nekünk a náci filmet. Lang maga mesélte: „Göbbelshez hívtak. Erre az alkalomra csíkos nadrá-

got, zakót és keménygallért öltöttem. Némiképp szorongva jelentkeztem a Propagandaminisztériumban. Hosszú, fegyveresekkel teli folyosókon vezettek végig, egyik irodától a másikig. Csorgott rólam az izzadság. Végül kinyílt az ajtó, és beléptem a hatalmas irodába, melynek távoli végén ott várt Göbbels. A föld legelbűvölőbb embe- rével találkoztam. Szemben ültem vele. »Rettenetesen sajnálom – mondta –, de be kell tiltanunk a filmjét. Nem tesszett a vége.«” A miniszter azért hívatta, hogy följajánlja neki, legyen a Harmadik Birodalom filmiparának irányítója. Lang ellenkezett, azt mondta, az anyja zsidó, de Göbbels hűvösen válaszolt: mi döntjük el, hogy ki zsidó. Lang – az elbeszélése szerint – már menekülni akart, és csak arra tudott gondolni, hogy zárás előtt a bankba érjen. Fölveszi a pénzét, és vonatra ül.

„Állandóan azon törtem a fejem, hogyan jutok ki innen. A bankból kell kivennem pénzt. Az ablakból egy hatalmas órát láttam, melynek a mutatója lassan araszolt előre.” A találkozó a kelleténél tovább tartott, lekérte a bankot. Este kevés pénzzel szállt föl a párizsi vonatra, maga mögött hagyta minden vagyonát és Thea von Harbout, akitől 1933-ban, kilenc évi házasság után vált el.

A filmtörténészek alaposan megvizsgálták e történetet. Semmi kétség, hogy Thea von Harbou maradt, és tehetségével a náci gépzetet szolgálta. Fritz Lang sietségével azonban baj van. Azt igen valószínűnek tartják, hogy Göbbels csakugyan följánlotta neki e magas posztot, ugyanakkor igen aprólékos naplójában, melyben sok-sok fölöslegesnek tetsző részletet is följegyzett, nem szerepel e találkozó. Sőt Lang egyáltalán nem

is szerepel benne. A rendező főnmaradt útlevelében a ki- és belépő pecsétek, vízumok érdekes történetet rajzolnak ki. 1933. június 23-ig egyáltalán nem hagyta el Németországot. Utána megjárta Angliát, Belgiumot, és még arról is tudunk, hogy az Unter den Lindenen lévő Weltreisebureau-ban 1366 birodalmi márkát váltott ki. 1933. július 31-én, négy hónappal a Göbbels-találkozó után hagyta el Németországot – és Thea von Harbou-t –, ahová csak a háború után tért vissza, látogatóba.

Két külön lélek tehát, akik a történelem és a huszadik század különös pályáin találkoztak, hogy azután ne csak elváljanak, hanem szét is. Mindketten fogékonyak a nagyság, a hatalmas tablóik iránt; *A Nibelungok* két része közös alkotásuk. Azt mondják, hogy Harbou

vonzódott igazán a titáni témákhoz, ő húzott a régi források felé – érzékeny volt korának minden rezdülésére –, de a filmet mégiscsak Lang rendezte, ő alkotta meg a hősi világ képét. És azt is ő mondta, hogy e kétrészes mű a német elme igazi megnyilatkozása. Bárhogy van is, elég nehéz kibogozni a főbb szerepeket. Olyan e történet, mint maga a történelem is: szövevényes, sokszor átláthatatlan, bonyolult lelkek teremtik meg, és nincs benne igazság. De ha változik is nézőpontunk, és hol ezen, hol azon a térfélen vagyunk, érzékünk mást mondanak, mint az eszünk. Ha újra megnézzük közös alkotásaikat, egyszerre éljük át az ősidők mítoszait és futurisztikus fantáziavilágot; de Lang és Harbou húszas években készült kultfilmjeiben mégiscsak a félelmetes közeljövő előérzete dominál. •

„Mindketten fogékonyak a nagyság iránt”

(Fritz Lang; *Nibelungok* – Margaret Schön és Paul Richter)

